

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

W. Christiansen:

Vesterhavsbadet Lakolk

H. P. Jørgensen:

De gamle landevejskroer og broer langs Hærvejen
ved Urnehoved

Frants Thygesen:

Stolbjerget

Bommerlund-snapsen 200 år

Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Overlærer Chr. Stenz adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

Vesterhavsbadet Lakolk

Af W. Christiansen

Med pastor Jacobsens ansættelse i Skærbæk i 1884 kom der for landsdelen en periode, der var fuld af uro og spænding, affekter og affærer, og vel ingen sinde har der i så lang tid stået så megen blæst om en nord-slesvigsk præst, som det her var tilfældet. Han formåede i de to årtier, han sad i dette sognekald, at tiltrække sig offentlighedens interesse – ikke så meget for hans kirkelige indsats; men han viede sine kræfter i det nationale arbejde og havde, som en af datidens aviser udtrykte det, forståelse af, at tyske økonomiske foretagender ville føre videre i den tilsigtede retning end selv den flittigste brug af politistokken. Han tog dog ikke afstand fra Køller-regimet.

På hans foranledning og med ham som leder blev der grundlagt adskillige projekter – i og for sig gode beskæftigelsesplaner, som kunne have fået en stor indflydelse på egnens udvikling. Men de blev bygget på et for spinkelt grundlag. Præsten savnede den dygtige forretningsmands økonomiske sans og overblik, alt ramlede for ham, og meningsfæller, der rammes både materielt og moralsk, kom med sorg og skuffelse til at skue på et fallitbo.

Det var den 8. maj 1890, at han oprettede Skærbæk Kreditbank, hvis opgave skulle bestå i at hjælpe de tyske forretningsfolk og næringsdrivende og virke til fremme for bosættelse af tyske nybyggere i grænselandet. I den

første halvdel af halvfemserne blev der da også opført en række huse i Skærbæk til bolig for arbejderne og håndværkerne.

Gennem et ihærdigt arbejde i sognet og på mange agitationsrejser omkring i Tyskland lykkedes det præsten at få andelshavere, der måtte indløse hver andel med 100 mark, men måtte overtage en garanti for 200 mark. Ved slutningen af 1900 havde dette pengeinstitut 1045 medlemmer og 1584 forretningsandele.

Det næste foretagende, præsten fik sat i gang, var en kunstvæveskole, hvor der skulle udføres vævearbejde efter gamle nordiske mønstre. At der virkelig blev fremstillet smukke væverier, fik man et indtryk af på den udstilling, der sidste år blev afholdt på Gottorp slot.

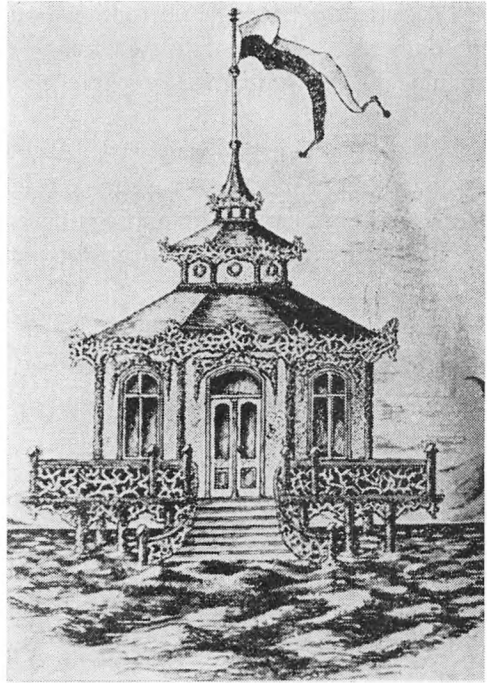
Der blev anlagt et dampteglværk »Surtur« ved Frifelt, og på den store hede syd for Gånsager købte pastor Jacobsen flere ejendomme og enkelte lodder, der dannede et sammenhængende areal på 15–1600 tønder. Den største part skulle ved inddigning forvandles til karpedamme.

Han startede en tørveproduktion i nærheden, og i april 1897 fik han oprettet et dampskibsselskab med en aktiekapital på 30.000 mark. En lille motorbåd og senere en damper »Röm«, der i folkemunde fik navnet »Vandloppen«, skulle udføre sejladsen mellem Skærbæk Brohoved og Rømø. Foretagendet fik mange vanskeligheder at kæmpe med, og det blev en ret tvivlsom forretning.

Det har muligvis været i den hensigt at fremme rederiets indtjeningsmuligheder, at han den 4. februar 1898 stiftede »Vesterhavsbadet Lakolk«, et selskab med begrænset hæftelse. Det dannedes af følgende fem medlemmer, der ifølge vedtægterne alle var forretningsførere: pastor Jacobsen, Skærbæk, bankkasserer, tidligere gendarm Lassen, Skærbæk, købmændene P. Petersen og M. C. Schmidt, begge fra Skærbæk, og desuden gæstgiver Oluf P. Olufsen, Hviding.

Stamkapitalen udgjorde 30.000 mark, hvoraf hver betalte 6000 mark. Den bestod dog ikke i rede penge, men i jord, der var købt for 15.000 mark og af selskabets medlemmer vurderet til det dobbelte, men beløbet var ikke betalt, da selskabet blev oprettet. Inden udgangen af 1899 havde man erhvervet i alt 525 ha sandjord på Rømø, og på det vestlige klitareal placeredes omkring 40 blokhus, som et rhinlandsk firma havde fremstillet som norske fjeldhytter med farveprangende gavle, karnapper og tårne, med skinnende glasursten eller skifer som tagbeklædning og med fantasifulde udskæringer som pynt omkring vinduer og på taget.

Adskillige huse fik navne, der skulle minde om den germanske fortid: Walhall, Gudrunruh, Niffelheim, Mimershöhle, Hettelhorst, Flemmingenburg, Gefionshall. Nogle var opnævnt efter tyske kolonier: Kamerun, Kiaotschau, Samoa, og da pastor Jacobsen tilhørte det altyske forbund, hvis medlemmer tog parti for boerne, da disse i 1899 begyndte en krig

mod England, fik en del huse navne efter valpladserne fra denne krig: Prætoria, Majuba Hill, Ladysmith, Spionskop .Desuden fandtes betegnelse som: Mäuseturm, Eulenburg, Wilhelmshöhe, Spitzbergen, Nordstern, Nordpol, Südwacht, Hansa, Ingosburg, Ellenlust, Seeburg, Käthesheim, Wilhelminenburg, Haidehaus, Talheim, Zollernburg, Schwalbenheim, Annenruh, Pagani, Dünenburg, Alt Deutschland, Hamenaburg, Agnetasheim, Hadwigsburg, Seefrieden o. a.

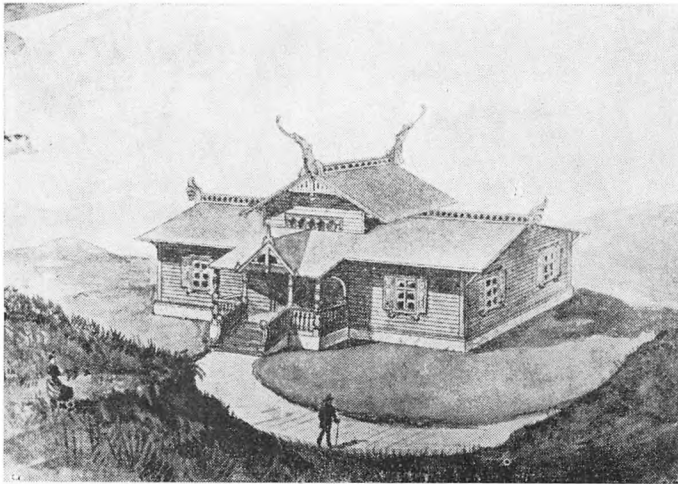
Betegnelsen Lakolk tog man efter navnet på en forsvunden bebyggelse, der efter Johannes Meyers kort over det gamle Nordfriesland indtil 1240 skal have ligget $\frac{1}{2}$ mils vej vest for øen. Der findes meddelelser om forskellige fund af murstens fra den formodede by derude i havet.

En stor restaurant, der fik navnet Kaiserhalle, dannede midtpunkt i badeanlægget. Her var indrettet et billardværelse, en læsestue, hvor der var fremlagt omkring 30 aviser, og endelig var der en spisesal, der kunne rumme 3–400 gæster. I restaurationens nærhed lå en iskælder, en vinstue og et logihus med 12 værelser. Fra Kaiserhalle førte en 1000 meter lang bro, der var bygget på pæle, ud over forstranden til en lille restaurant Strandhalle, der hævede sig to meter op over havbunden. Den lå på en udsat plads, og under en heftig storm den 5. september 1899 førtes den af bølgerne op i klitterne.

Til højre for Strandhalle fandtes badekabiner for herrer og til venstre for damer. På sidstnævnte sted kunne drenge under otte år få lov til at opholde sig. En halv snes år senere opførtes som følge af tidens krav tillige et familiebad.

På den flade strandbred var anlagt en sportsplads med alle moderne gymnastikredskaber. Lærer Otto Wedler fra Hamborg tog sig af undervisningen. Han gav tillige massage og havde et fotoatelier.

For at tilfredsstille de badegæster, der ikke ønskede at leje et sommer-

Walhall.

hus, opførtes vinteren 1901 et hotel med 70 værelser og med plads til henved 200 personer. Det fik navnet Drachenburg. I den sydlige ende af badestedet indrettedes et varmtvandsbadeanlæg, hvor gæsterne for 1,50 mark foruden et varmt søbad kunne få romersk-irske bade, russiske dampbade, medicinske bade m. m.

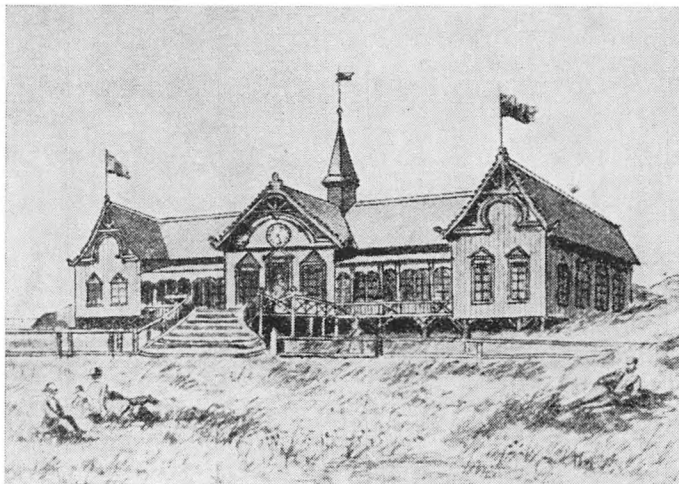
Mellem blokhuse snoede sig en sti, der var belagt med planker. En klitdal mellem Dünenburg og Gudrunsrüh kaldtes Ginungagab, og den hvælvede bro, som førte over denne kløft, bar det nordiske navn Bifrost. midter var bygget en pavillon Svanhildsrüh. Her kunne de trætte gæster på magelige stole under bølgernes sagte skvulpen hengive sig til »dolce far niente« (driverliv). I søen lå fladbundede både, der stod til rådighed for børn og voksne.

Det gjaldt om at lokke gæsterne op til dette fjerne sted i riget. Der udsendtes da også hvert år småhæfter, gennem hvilke man på en rosende måde bl. a. fremhævede de ferienydelse, øen bød.

Der kunne foretages lange fodvandring, hvor der var rig lejlighed til

at soppe i mudderet og kravle over pigtråd (Schlammwaten und Stachel-drahtklettern). Man kunne komme på åle- og rejefangst i prilerne, og med skipper C. K. Thygesens lystkutter »Manna« eller hans sejlbåd »Nordpol« kunne man komme på jagt efter sælhunde, og var man forsynet med et preussisk jagttegn, bød havfuglejagt på en god adspredelse.

Lakolk skulle ikke betragtes som et mondænt kursted, men snarere være et rekreationssted for den tyske middelstand. Der var i sæsonen ansat en særlig badelæge, og i de udsendte hæfter gav han sine råd og anvisninger.

Kaiserhalle.

Der tilrådedes gæsterne først efter 3–4 dages ophold på øen at begynde med badningen. Solbad burde tages om formiddagen, og var der stærkt solskin, skulle man iføre sig en lang, let natskjorte. Man skulle ikke forsmå alkohol, fordi trangen til stærke drikke var større her end på fastlandet. I de kølige aftener skulle man tage sig en varm grog, selv om man ellers ikke yndede denne drik.

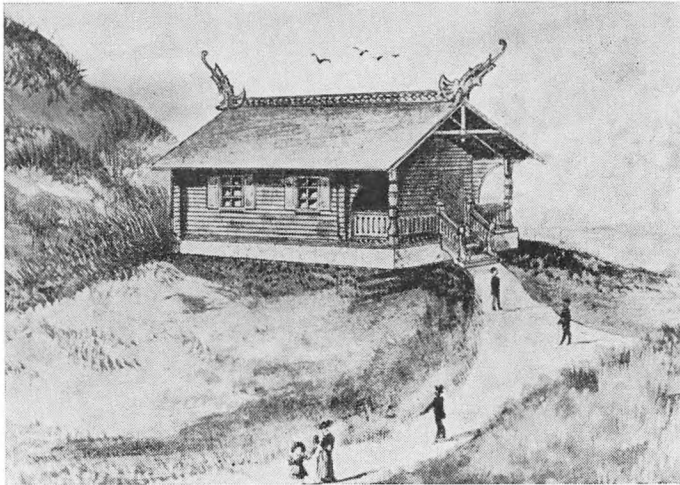
Det var en af Lakolks kautionister, det kendte firma J. L. Bruhns & Søn, Lybæk, der var leverandør af vin og spirituosa. Man følte sig øjen-synligt forpligtet til at handle med det.

Hvordan var nu datidens priser? Et treværelses fuldt møbleret sommerhus med al komfort kunne lejes for 25 mark om ugen, og i denne pris var indbefattet pighjælp til rengøring, vandindbæring og sengeredning. For de større huse lå prisen mellem 50 og 80 mark pr. uge. Et værelse med seng i logihuset eller på hotellet kostede 2 mark, med to senge tre mark pr. nat.

Forplejningen, der blev indtaget på Kaiserhalle, kostede pr. dag 3,80 mark, og for en uge var prisen 24 mark. Børn under ti år betalte det halve.

Ønskede man serveringen i sommerhuset, kom der en mindre prisforhøjelse til. Et bad kostede 60 penning, og i leje for en strandkurv måtte der ydes to mark pr. uge. Indenfor selve området, der hørte til Lakolk, måtte der ikke bades fra åben strand.

Skønt man i de første år stadig fremhævede, at der ikke afkrævedes kurtakst, så indførtes der dog en sådan fra 1907. Den beløb sig til 4 mark; til gengæld kunne man så få lejlighed til to gange daglig at overvære en koncert, der blev givet af et orkester fra Hamborg.

Eulenburg.

Badet åbnedes den 15. juli 1898, og den første sommer var der 300 gæster, 1899 1106, 1900 var der 1853 og i 1901 kom der over 2000; derefter sank tallet, vel nok på grund af badets finansielle forhold.

Lakolk kunne, som der stod anført i brochurerne, nås ad søvejen fra Hamborg, over Helgoland, Sild, eller også kunne man tage med toget til Skærbæk. Her blev gæsterne kørt til Skærbæk Brohoved og kunne så med den omtalte damper nå øen i løbet af en time. Fra anlægsbroen ved Kongsmark, hvor man havde opført hotellet »Römerhof« førte en skinnevej tværs over øen. I en trolje, der blev trukket af en hest, kom man på tyve minutter til den lille stationsbygning Lakolk, hvor post- og telegrafvæsenet havde til huse, og hvor direktionen havde sit sæde.

I tyverne kaldte man dette anlæg for Danmarks eneste rentable bane. Driftsomkostningerne var jo minimale. I højsæsonen indsattes ekstratog. I en lille notits i Flensborg Avis fra den 6. 7. 1901 hed det: Det er en begivenhed for en landsby som Skærbæk, når et ekstratog damper ind på banegården direkte fra Berlin med ophold i Hamborg og Tønder. Et så-

dant tog ankom i går eftermiddag kl. 2,48 og rygten gik, at der ville komme 70 badegæster til Lakolk. Vognene var rede til at modtage de mange gæster, men kuskene og de nysgerrige tilskuere blev lange i ansigtet, thi af de ventede 70 ankom kun otte, fire voksne og fire børn. I dag og i morgen ventes atter ekstratog.«

Men hvor meget man så end bestræbte sig for at fremhæve »Lakolks dulmende trylleri, sundheden, der kunne hentes i den ozonrige luft« eller gjorde opmærksom på øens mange ejendommeligheder, så fik badet samme skæbne som de borge, badegæsterne opførte langs bredden. Lakolk var bygget i sand og på sand, og det gjaldt ikke bare rent bogstaveligt. Den 2. oktober 1903 erklæredes hele herligheden konkurs.

Der var med kort mellemrum sket flere forøgelse af stamkapitalen, så den i maj 1902 udgjorde 419.500 mark. Fra Haderslev Kredssparekasse havde man fået et lån på 122.000 mark, men intet kunne redde foretagendet. Allerede sommeren 1902 havde pastor Jacobsen nedlagt sit hverv som forretningsfører; de andre fratrådte også, og i stedet valgtes redaktør Thamsen, Tønder, katasterkontrollør Sonntag, Tønder, bygmester Poehle-mann, Skærbæk, og købmand König, Leipzig.

Efter at andelskapitalen var gået tabt, dannedes en »Værneforening af obligationærerne fra Lakolk«, og af denne fremgik senere et selskab, som

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

Dejn's Hotel

Scherrebek

empfehl ich dem reisenden Publikum
aufs Beste.

Unmittelbar am Bahnhofs belegen.
(Fernsprecher No. 41)

Abfahrt des Wagens nach der
Dampfschiffsbrücke (Röm).

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

på en tvangsauktion overtog badet. Det var det nystiftede »Berliner Bädergesellschaft«, et broderselskab til det altsyke forbund med professor, dr. Paul Samassa, Berlin, og købmand Henrik Jaekel som eneste medlemmer. Der skete i de følgende år adskillige ejerskifter, og det blev lidt af skæbnens ironi, at det var jødiske rigmænd, som Moses Mendelsohn, Max Mendelsohn, Meyer Goldstein, der blev ejere af badestedet. Dets grundlægger, pastor Jacobsen, var medlem af det jødefjendske altsyke forbund, og tanken var, at Lakolk skulle være et jøderent badested.

I 1920 erhvervedes det af den svenske ritmester Gottlieb Bruunstrøm af Engelsholm, der så i de efterfølgende år afstod blokhusene til forskellige hjemlige købere.

I et længere hyldestdigt, som en af gæsterne i de første år skrev, hed det: »Beginnt man sonder Furcht und Grauen nun gar ein Seebad aufzubauen. Du fragst erstaunt: Wer ist so keck? Das sind die Herrn von Scherrebeck.«

Men »die Herrn von Scherrebeck« skulle bitterligt komme til at fortryde deres dristighed. Under krisen blev de anholdt, førtes for landsretten i Flensborg, hvor de blev anklaget for at have givet urigtige oplysninger om selskabets formueforhold, ført bøgerne uordentligt og havde imod bestemmelsen i handelsloven undladt inden for den foreskrevne frist at opstille en balance over selskabets formue.

Uvist på hvilken måde var der sommeren 1902 kommet en brændende cigarstump ind i det skab, hvor regnskabsbøgerne opbevaredes, så hovedbogen var forkullet. Det var derfor umuligt at få et overblik over aktiver og passiver. Statsadvokaten indstillede pastor Jacobsen til en fængselsstraf på tre måneder, Lassen til en måned og de andre medstiftere til en pengebøde. Men da de sagkyndige havde afvigende meninger, lød dommen på frifindelse. De led dog alle økonomiske tab, og vanæren hvilede over dem.

Pastor Jacobsen var på det tidspunkt blevet suspenderet, og den 18. august 1904 fik han sin afsked uden pension. Han forlod det stormfulde Vestslesvig og bosatte sig i Syd-Tyrol, hvor han blev frimenighedspræst for en tysk-evangelisk menighed.

Lakolk blev i 1919 indrettet som et rekreationshjem for børn (Kinder-Erholungsheim), men vind og vejr og verdenskrigens militære belægning øvede deres nedbrydningsværk, »så det var,« som overpostinspektør Jakob Andersen skriver i sin bog »Omkring Genforeningen«, hvor han skildrer sit første besøg på øen, »et sørgeligt blik, der mødte øjet. Alt var i forfald. Husene delvis rådne, malingen for længst borte. »Jernbanestationen«, gasværk, stald samt restaurationen i ruiner, pavilloner og broer var gået al kødets gang, det hele var et trøstesløst billede.«

Men der kan bygges på ruiner, og det blev der. Det var dog først efter åbningen af Rømmødemningen i 1948, da øen blev draget ud af sin isolation, at dette vesterhavsbad er blevet sommerens attråede mål. Den her-

lige badestrand, der ikke spørger efter sindelag og race, herkomst og stand, drager tusinder af glade sommergæster til sig, og hvad øens historieskriver, overlærer E. Moritz, Berlin, skrev ved århundredskiftet, gælder vel også i dag: »Et besøg på Lakolk er interessant, et længere ophold må blive en smagssag.«

KILDER:

Nordseebad Lakolk (1899–1907).
E. Moritz: Die Nordseeinsel Röm.
Jacob Andersen: Omkring Genforeningen.
Flensborg Avis 1898–1904.
Tingbøger.

De gamle landevejskroer og broer langs Hærvejen ved Urnehoved

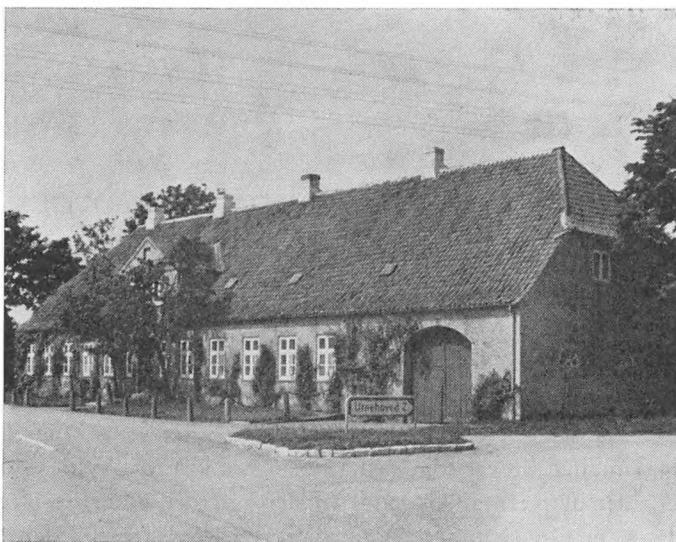
A. H. P. Jørgensen

Hugo Matthiessen skriver om Urnehoved, at intet steds langs Hærvejen findes der så mange kroer, som ved Urnehoved. Dette skyldes dog næppe landstinget, idet de nærmest liggende af disse først dukker op efter at tingen er nedlagt, nemlig Stenbjerg, Petersborg og Povlskro. På den forholdsvis korte strækning mellem Gejlå og Toldsted, ca. 8 km, findes der ikke mindre end 5 af disse gamle landevejskroer. Næmlig: Auselkær, Hjerrishøj, Povlskro, Petersborg og Stenbjergkro. – Den sydligste af disse er Auselkær, der foruden at være et bedested for studedriverne også havde krobevilling. Den lå der, hvor den gamle Åbenrå–Flensborg landevej, der fra Styrtom over Stubbæk-Stenbro og Klipleve munder ud i Oksevejen på Vilsbækmark i Holeby sogn. Navnet Auselkær fortæller os om køret, hvor okserne (auserne) rastede.

Ca. 2 km nord herfor har vi Hjerrishøj kro. Den lå ved vejkrydset, hvor Bjerndrup–Kliplevevejen krydsede hærvejen, og hvor de to gamle kæmpehøje, »Hjerrishøjene«, ligger. Efter disse har denne landevejskro fået sit navn. Denne havde vel ikke den store betydning som landevejskro for studedriverne, men mere som det knudepunkt den var ved to betydelige veje til det gamle Klipleve marked. Her ved Hjerrishøjene skal den gamle Kong Jarne ligge begravet.¹⁾

Ca. 1 km længere nord på har vi »Povlskro«. Den ligger ved broen over Bjerndrup mølleå, lidt nord for denne. Efter denne kro har den nu

fredede stenbro sit navn, idet den hedder »Broen ved Povlskro«. Og ikke som fejlagtig betegnet for nogen tid siden Povlsbro.²⁾ Dens navn er »Broen ved Povlskro«. Povlskro ligger øst for vejen, hvor denne på en kortere strækning danner skellet mellem Uge og Klipleve sogne og ligger på Klipleve grund. Den har dog før ligget i Uge by³⁾, og det meste af dens jordtilliggende ligger da også på Uge mark. I Uge by har vi en Povlskro-toft og nord for byen en Povlskro-lyck. Ved udskiftningen i Uge 1782 står den

Den gamle Petersborg kro udflyttet efter branden i Uge 1627. Nedlagt ca. 1900. Brændeovnsbrænderi fra ca. 1850-1900. Man ser den gamle rejsestald ud imod Oksevejen.

opført med 2 ottinger hørende under Årtoft, altså en Søgårds gård. Den må dog være flyttet ud til dens nuværende plads længe inden udskiftningen. Thi allerede 1670 finder vi den i Klipleve kirkebog, idet denne oplyser: at ved påske 1670 døde Daniel af Povlskro. Endvidere, at 4. søndag efter Trinitatis bliver Hans Petersen gift med Cathrine af Povlskro og får samme år en søn døbt ved navn Daniel. 1627 nedbrænder hele Uge by, med kirke og alle gårde. Kun et lille hus bliver stående, hvor der i flere år så holdes gudstjeneste⁵⁾. Det er meget rimeligt, at Povlskro efter denne brand flyttedes ud til vejkrydset her, hvor vejen fra Uge munder ud i Oksevejen, og hvor al trafik, efter at Stenvasen over Urnehoved er anlagt, nu ligger. Som hørende under Årtoft, har den måske haft jord på Årtoftmark, hvorfor gården kommer til at ligge i Klipleve sogn. Omend den ved udskiftningen i Uge får tildelt jord i de forskellige marklåger, så får den

dog hele sit areal samlet her i den sydlige ende af Uge mark ved gården. Således bytter kromanden Peter Hansen, Uge kro, sin søndermark bort med den nord for byen liggende Povlskro-lyk^u). Faderen til Povlskros nuværende ejer, Peter Ehlert lader krobevillingen gå ind omkring ved genforeningen.

Vel 2 km nord for Povlskro har vi Petersborg kro. Den ligger ligeledes ved Oksevejen, og ved vejkrydset, hvor den gamle Tønder landevej krydser denne. Også denne flyttes vel nok ud efter branden i Uge 1627, idet den var flyttet herud inden udskiftningen, ligesom gården Fausbøl. Disse to gårde, der var byens største gårde, har måske været adelslægten Uges gamle gård⁹). Det var et par tvillinggårde i den vestlige bydel ved Fausbøl toft. At Fausbøl, omend den hørte ind under Søgård, var en »enegård«, ser vi af de gamle beretninger, der alle benævner Uge sogn som bestående af byerne Uge, Lovtrup, Almstrup og gården Fausbøl⁸). Petersborg var en hertugelig gård under gården Årup, der også i sin tid hørte under Søgård. Ifølge Flensborg diplomatarium bliver grevinde Elsabets skøde til grev Gerhard på Urnehoved 1396 og 97 blandt andre også underskrevet af Peter Uke. I det 15. århundrede ejede slægten Uke en toft i byen Tombøl, Felsted sogn. Slægtens ældste kendte mand var Peter Uke, der 1339 beseglede fredspagten mellem hertug Valdemar og grev Gerhard. Hans sønnesøn har være den Peter Uke, som 1396 bekræfter grevinde Elisabets skøde på Urnehoved og som i 1413 omtales i holstenernes klageskrift. Han er død 1423, da hans enke nævnes i Felsted sogn, hvor han blandt andet ejede gården Skovbølgård, og hvor han boede.

Gården i Uge må slægten Uge altså allerede i det 15. århundrede have afstået til Søgård. Hvilken Peter det er, der giver gården navn, ved man ikke, men ved udskiftningen i Uge nævnes Peter Andresen som ejer af den, og denne slægt er ejer af den helt til omkring 1900. Igennem Petersborg have går det gamle Olgerdige, som her kaldes Urnehoved Skanse. Graven dannede i mange år den såkaldte »grotte« der. Volden med graven har muligvis givet den anseelige bygning »borg«navnet. Til Petersborg var der knyttet brænderi og mølleri, som anlægges omkring 1850 af Andreas Petersen, der var gift med træhandler Lorenzens datter fra Åbenrå. Omend det var en meget anerkendt brændevin, der fremstilledes på Petersborg, og deres brændevinskuske besøgte alle kroer i hele Nordslesvig, blev brænderiet dog nedlagt omkring 1900. Petersen-slægten solgte gården til en angelbo ved navn »Ohmen«. Vel nok samtidig solgtes vejr møllen, og den blev nedbrudt under 1. verdenskrig. Petersborg var en meget søgt landevejskro, hvor studedriverne overnattede med deres stude, og der går mange fortællinger her i egnen fra den gang. Her ved Petersborg begynder den brolagte vej op over Urnehoved (Stenvasen).

Ved den brolagte vej på Stenvasen lå »Stenbjerg kro«. Denne lå øst for

vejen i marken Løgpold på Bolderslev grund. Den ejedes af ejeren på kongsgården i Bolderslev der lod den bygge omkring 1730.¹⁰⁾ Den brænder ca. 1750 og bliver da flyttet lidt længere nord på, men bliver nedbrudt allerede i slutningen af det 19. århundrede. Den havde et dårligt ry på sig, idet alskens pak, krybskytter og røvere havde tilhold her. Og den blev ikke det, man havde ventet, et bedested for studedriverne, idet de på grund af kroens dårlige rygte hastede fordi den. Og mangt et overfald på enlige nattevandrere fandt sted der på den øde strækning langs skoven ved Sten-

Den fredede bro ved Gejlså.

bjerg kro. Der fortælles, at røverne havde et reb over vejen, der stod i forbindelse med en klokke, når røverne lå skjulte i en grav ved siden af vejen. En årle morgenstund bandt to ryttere deres heste uden for kroen, for at nyde en hjertestyrkning der. Da de imidlertid inde i stuen fandt blodspor både på gulv og langbænk, og der ingen kom til stede, så skyndte de sig derfra¹⁴⁾. Gårdejer Niels Andresen fra Uge, født 1856 og død 1949 sammestedt, hvis moder var barnefødt på gården Kasvrå, beskriver kroen som et langt stråttækt rødstenshus med små blyindfattede ruder. Foran huset var der et plankeværk af træ til at binde hestene ved og en brolagt sti førte hen til døren. Om end ejeren af kongsgården havde jord rundt om kroen, var der ingen jord tillagt kroen, og den fik ingen betydning som landevejskro. Ved anlæggelsen af mindeparken, som nu ligger der, hvor før kroen lå, fandtes murbrokker fra den gamle kro.

Foruden broen ved Povlskro, var der endnu 3 stensatte broer over vandløbene her på Oksevejen. Således broen over Ugebæk syd for Petersborg, over Kærså vandløbet ved Petersborg og over Kokhavvandløbet på

Tårnengene, hvor dette krydser Stenvasen. Disse broer var dog ikke med rund brobue, men firkantede med lange og tykke kvadersten som overliggere, ca. 2,20–2,50 m lange. De blev dog ombygget i 1930'erne, idet de ikke kunne holde til den forøgede trafik. Siderne blev atter opførte af de gamle sten, men de blev afdækket med et jernbetondække.

Broen på Urnehoved lå umiddelbart syd for tingstedet i Troldlykkær, og er vel nok den bro, der, om sagnet taler sandt, blev spærret for at afskære herredsfogden Nis Henriksen fra Højstrup, da han flygtede fra tinget, efter at han så djærvt havde talt hertug Frederiks sag.

De tunge køretøjer, der kom i brug, gjorde det nødvendigt, at der byggedes bro over vandløbene, idet de kun med stort besvær har kunnet passere igennem vadestederne, der endnu er synlige ved siden af broerne. Med de gamle landevejskroer og de gamle broer forsvinder romantikken fra den gamle færdselsåre, og nu har vi kun de tre fredede broer ved Immervad, Povlskro og Gejlå tilbage. Bevillingerne forsvandt fra kroerne efter genforeningen, kun Gejlå har endnu sin bevilling. Efter at jernbanen var blevet bygget op igennem Jylland, forsvandt færdselen på Oksevejen. Vel kommer der i dag mange turister ad den gamle vej, men de haster forbi kroerne, og vejen som færdselsåre er kun en sage nu.

KILDER OG ANMÆRKNINGER:

- 1) Folkesagn.
- 2) I en fjernsynsudsendelse i 1959 kaldtes den Povlsbro, og også i forbindelse med fredningen af broen benævntes den som Povlsbro. Dette er en forkert betegnelse.
- 3) Udskiftningsakterne fra Uge. L. A. Å.
- 4) Klipleve kirkebog.
- 5) Uge Sogns Historie (boghandler Andresen, Åbenrå).
- 6) Udskiftningsakterne fra Uge 1782.
- 7) I dansk adels årbog siges, at adelslægten »Uge« havde taget navn efter landsbyen Uge, hvor den boede.
- 8) Kirkearkivet i Uge. L. A. Åb.
- 9) Varnæs sogns historie.
- 10) Bjolderup sogns historie.
- 11) Fortællinger af Nicolaj Andresen i Uge.
- 12) Gammelt folkesagn her på egnen.

STOLBJERGET

Af Frants Thygesen

Ved landevejen nord for Bredsted findes Sydslesvigs bedste udsigtspunkt. Gesten danner her som en halvø ud i den flade marsk med en bakkeknode, der er 44 m høj. Fra toppen ser man mod øst i klart vejr røgen fra Flensborgs skorstene, og fra højens vestrund overser man størsteparten af Fris-

land, først og fremmest øerne fra Sild til Ejdersted. Den store banke ses i lang afstand og bruges ude i vadehavet som sømærke. På de officielle kort hedder den Stolberg.

Når turisten er færdig med at nyde udsigten – og thepunchen i kroen (friserne foretrækker jo som deres britiske genboer the for kaffe) –, vil han måske falde på at grunde over, hvor bakken har sit navn fra. Man kunne tro, at den var opkaldt efter en greve af Stolberg, ligesom Hytten Bjerges højeste punkt hedder Scheelsbjerg og et højdepunkt ved Læk Rantzaushøj. Den løsning dur dog ikke. Ganske vist havde en gren af den midttyske grevelægt i det 18. århundrede nær tilknytning til det danske kongehus og delvis hjemsted på Sjælland og i Holsten, en af dem endda på Vindeby ved Egernførde. Men navnet på bakken ved Bredsted er meget ældre.

Nogen parallel til det *tyske* stednavn Stolberg eller Stollberg kan der næppe heller være tale om. Disse stednavne nede i de tyske bjergegne forklares naturligt ved ordet »Stolle« = minegange; men bortset fra grus- og sandgravning har der vist aldrig været bjergværksdrift på det nordfrisiske Stolberg. Det ville også være mærkeligt, om en så fremtrædende formation i et landskab, hvor der ellers udelukkende er frisiske eller danske stednavne, fra gammel tid skulle have et tysk navn.

Der findes dog også i Tyskland stednavne med leddet Stol eller Stal, hvor dette led udlægges som domstol (»Gerichtsstuhl«). Kyndige frisere skriver navnet Stalbearg, omtrent som dansk Stolbjerg, og siger, at det har været et gammelt helligbjerg, hvor en domstol har haft sæde. Sit helligry har banken bevaret langt ned i tiden; efter Trap (1864) og Oldekop brugtes vandet fra nogle kilder på vestskråningen, nær Bordelum kirke, endnu i 1810 som lægemiddel.

At der i ældgammel tid kan have været holdt ting på den fremtrædende bakketop, forekommer sandsynligt. Ting på en høj under åben himmel var i brug i Norden helt ned til omkring 1700. Alene i Danmark findes vel en snes høje, der hedder Tinghøj; nogle af dem var herredsting, andre vel (lands)byting. Som eksempler fra Sydslesvig kan nævnes det gamle tingsted for Svans, en smuk tinghøj nær Stubbe med prægtigt udsyn over Slien, og Ugle herreds ting, der skal have været i Oversø sogn på kæmpehøjen lige vest for Hærvejen (Flensborg-Slesvig-vejen) nord for Tingvad Bro. Ganske vist havde det indtil 1864 eksisterende Bredsted amt sit retsæde i Bredsted, og før den tid lå herredstinget for Nørre Gøs herred i nærheden af herredskirken i Breklum. Men derfor kan herredstinget godt i hedensk tid have ligget på Stolbjerg, der sikkert har haft betydning som helligbjerg og samlingspunkt for Nordfrisland længe før landet blev ind delt i herreder.

Troen herpå styrkes ved selve navnet. Stol (oldnordisk stoll) betød op-

rindelig et ophøjet sæde, f. eks. for en høvding eller konge (Lejre-stol), for vogteren af en helligdom (i kristen tid således pave-stol, bispestol) eller for en dommer (domstol). Et sådant højsæde kunne have plads for flere, f. eks. for oldermænden i et gilde og hans stolbrødre, som det hedder i St. Knuds-gilde; ellers siger man jo stalbrødre.

Ordet »stol« findes også i en del *danske* stednavne, omend ikke så ofte som ordet »ting«. Her kan nævnes Stolbro i Egen sogn på Als, Stolsholt i Albæk sogn i Vendsyssel, de 2 Stolshøje i Nødager sogn på Djursland, en anelig Stalhøj ved Fiskbæk i Nørlyng herred og Stolsbjerg i Gerlev sogn ved Randers. Jeg har ikke undersøgt, om de enkelte af disse stednavne kan have tilknytning til et gammelt tingsted. For Stolsbjerg er det muligt, idet også herredet har navn efter kirkebyen Gerlev. Ganske vist ligger Stolsbjerg med sine høje i sognets udkant, og nær ved kirken findes der en Tinghøj; men her som i Nørre Gøs herred kan der jo være sket en flytning af tingstedet i kristen tid; det er der mange eksempler på.

Jerstal ved Hærvejen i Haderslev amt skal betyde Jarlstol eller Jarlstald. Stollig i Løjt sogn udlægges som Stol- eller Staldege, ligeså Stolk i Farensted sogn i Angel. I *England* findes en landsby Stoulton nær ved et gammelt tingsted.

Et *frisisk* navn, der støtter tydningen af navnet Stolberg, er Upstall-bohm, det gamle frisiske helligsted ved Aurich i Østfrisland.

Alt i alt er der meget, der tyder på, at Stolsbjerget ved Bredsted virkelig er et gammelt helligsted, et domstol-bjerg.

Bommerlund-snapsen 200 år

Den 23. juni var der stor tilstrømning af mennesker til det fredede stykke af Hærvejen tæt ved Gejlå bro, hvor tidligere en af Hærvejens mange kroer, Bommerlund, har ligget. Her mindedes man en begivenhed, der fandt sted for 200 år siden:

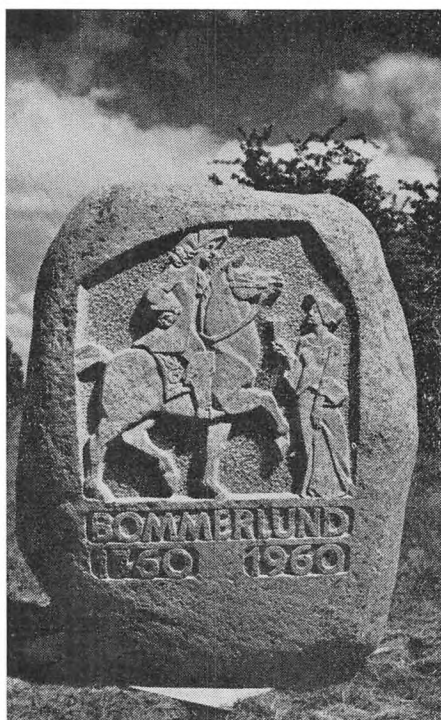
En syg fransk rytterofficer, der ikke kunne betale sin regning i kroen, tilbød som erstatning kromand Peter Schwennesen, tidligere skipper i Åbenrå, en recept på en snaps. Tilbudet blev modtaget, og recepten blev grundlaget for et blomstrende brændevinsbrænderi. Det flyttede i 1850'erne til Søgård og op mod århundredskiftet til Flensborg. I 1911 overtog det kendte handelshus Herm. G. Detleffsen brændevinsproduktionen, der er videreført på en sådan måde, at Bommerlundsnapsen er kendt over hele jorden.

På kroens og brønderiets gamle plads afsløredes på 200 årsdagen ved prins Friedrich Ferdinand af slægten Lyksborg en granitsten med et relief af billedhuggeren Walter Rössler fra Kiel. Direktør Herm. Dethleffsen overrakte en gave på 10.000 kr. til hjælp ved udgivelsen af Bov sogns historie, som et udvalg i længere tid har arbejdet med.

Ved en sammenkomst i Bov kro deltog et par hundrede mennesker på begge sider af grænsen. Til stede var også en række efterkommere af den første Bommerlund-fabrikant, Peter Schwennesen, der døde i 1805. Biskop Skat Hoffmeyer er en af dem.

Et firmajubilæum kan fejres under mange forskellige former, ofte sker det ved donationer til et eller flere gode formål. Historisk interesserede er naturligvis af den opfattelse, at firmaet Herm. G. Dethleffsen ved at føre trådene tilbage til egnens fortid og ved at yde det storslåede bidrag til Bov sogns lokalhistoriske arbejde, vanskeligt har kunnet finde et smukkere udtryk for ærbødighed over for sammenhængen mellem fortid og nutid.

C. St.

Andels-
Svineslagteriet
i Kolding

Grundlagt 1888

Grænselandets liv
grænselandets sang

møder De i
Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Haslev
GYMNASIUM

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering

**Ta' BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-1

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKER!

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved H. C. Møller

HADERSLEV

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/s

VEJLE

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s • VOJENS